



Pedagogiska relationer och strategier för elever med adhd



FoU skriftserie nr 13/2021

Författare
Daniel Östlund

Pedagogiska relationer och strategier för elever med adhd

© Specialpedagogiska skolmyndigheten

Redaktör: Eva Andersson

Författare: Daniel Östlund

Formgivning och illustrationer: Familjen

Tryck: Lenanders Grafiska AB, 2021

ISBN: 978-91-28-01006-1, tryck

ISBN: 978-91-28-01007-8, pdf

Artikelnummer: 01006

Publikationen kan beställas eller hämtas som pdf-dokument på
Specialpedagogiska skolmyndighetens webbplats www.spsm.se

Förord

I den här skriftserien skriver forskare om forskningsresultat från sin egen forskning och från de forskningsområden där de är verksamma. Syftet med skriftserien är att visa på olika typer av forskning och olika forskningsresultat som kan relateras till det specialpedagogiska fältet. Kunskapen som förmedlas ska förstås som en inblick i olika forskningsområden som är relevanta för det specialpedagogiska fältet och ska inte förstås som ställningstaganden som görs av Specialpedagogiska skolmyndigheten. Vi gör inga anspråk på att ge riktlinjer eller konkret vägledning kring hur forskningsresultat ska användas i praktiken, det gör vi i våra stödmaterial. Vår intention med skriftserien är att sprida kunskap kring forskning som på olika sätt rör barn, elever och vuxenstudier med funktionsnedsättning och deras utbildningssituation.

I just den här skriften skriver docent Daniel Östlund om generella strategier i undervisningen för elever med adhd. Läsaren får bland annat kunskap om hur tillgänglig undervisning kan förstås utifrån ramverket Universal Design for Learning.

Författarens grundläggande argumentation är att byggandet av trygga och tillitsfulla relationer, tillgänglighet och flexibilitet är nycklar i arbetet med att möta elever med adhd i skolan. Jag vill rikta ett stort tack till författaren, Daniel Östlund.

På Specialpedagogiska skolmyndigheten har Eva Andersson varit redaktör för skriften. Cecilia Löfberg, Karin Fröding, Sofia Åkerberg, Linda Petersson-Bloom, Anders Neij och Lena Samuelsson har varit ytterligare referenspersoner på Specialpedagogiska skolmyndigheten som läst och kommenterat texten.

Skriften är en av tre skrifter som Specialpedagogiska skolmyndigheten publicerar om elever med adhd. De andra två är ”Adhd med egna ord. Barn och unga beskriver sina erfarenheter av att vara elev med adhd” av Noam Ringer och ”Neuropsykologiska svårigheter – så kan adhd påverka barn och unga i skolan” av Lisa Thorell.

Författaren svarar självständigt för innehållet och anges vid referens till publikationen.

Aurora Lindberg

*Verksamhetsområdeschef på Specialpedagogiska skolmyndigheten
för verksamhetsområdet kunskapsutveckling*

Innehåll

| | |
|---|-----------|
| Förord | 3 |
| Författarpresentation | 5 |
| Sammanfattning | 6 |
| Introduktion | 7 |
| Adhd-diagnosen under debatt | 7 |
| Att möta elever med adhd utifrån deras behov | 8 |
| Pedagogiska relationer och strategier | 9 |
| En tillgänglig och flexibel lärandemiljö som bas | 10 |
| Tillgänglighet | 10 |
| Utveckling av tillit till den egna förmågan | 11 |
| Universell design för lärande som ett sätt att utveckla en undervisningspraktik som möter olika förmågor | 12 |
| Att bidra med stödstrukturer för ökad tillgänglighet | 15 |
| Det sociala sammanhanget | 17 |
| Kamratlärande | 18 |
| Relationskompetens och elever med adhd | 18 |
| Slutord | 22 |
| Referenser | 24 |
| Elektroniska källor | 28 |

Författarpresentation

Daniel Östlund (född 1974) är docent och biträdande professor i pedagogik med inriktning på specialpedagogik. Han disputerade 2012 med en avhandling om deltagandets kontextuella villkor för elever inom grundsärskolans inriktning träningskola. Daniel har tidigare erfarenhet som elevassistent, fritidspedagog och specialpedagog, men har sedan 2002 huvudsakligen arbetat med undervisning och forskning vid Högskolan Kristianstad.

Daniel är verksam inom forskargruppen Relationell pedagogik samt forskargruppen Specialpedagogik och arbetar för närvarande med projektet Preservice Special Educators' Relational Competence som finansieras av Vetenskapsrådet. Han är även handledare i forskarutbildningen i pedagogiskt arbete. Hans forskning har ofta en praktisknära utgångspunkt och genomförs i nära samverkan med olika yrkeskategorier inom skolan.

Han har medverkat i insatsen Specialpedagogik för lärande och tagit fram innehåll till modulerna Inkludering och delaktighet, Delaktighet i lärmiljön och Tillgängligt lärande med digitala verktyg. Under det senaste året har Daniel i samverkan med kollegor på Högskolan Kristianstad initierat och genomfört en svensk översättning av ramverket Universal Design for Learning som ursprungligen tagits fram av Center for Applied Special Technology, CAST, i Boston.

Sammanfattning

Elever med adhd utgör en heterogen grupp och beroende på bland annat ålder och kön, och hur skolmiljön och relationer till lärare och kamrater fungerar så kan utmaningarna som eleverna möter under sin utbildning se olika ut. Den här texten utgår från generella strategier i undervisningen för elever med adhd. Den har sin bas i forskning om den aktuella elevgruppen och som, trots variationen inom elevgruppen och variationen i hur skolsituationen som helhet ser ut för eleverna, är förväntat användbara.

Utgångspunkten för texten har varit att relatera till perspektiv på lärande och utveckling som är möjliga att använda sig av i olika typer av lärandemiljöer. I texten belyses, med bas i forskning, betydelsen av att elever med adhd ges möjlighet att bygga trygga och tillitsfulla relationer med sina lärare och klasskamrater så att de får en känsla av tillhörighet i det sammanhang och i den grupp som de tillhör. Här lyfts även vikten av att lärandemiljön kännetecknas av tillgänglighet och flexibilitet samt betydelsen av att skolan skapar arenor för samverkan mellan olika aktörer i elevernas nätverk. Texten har inspirerats av hur tillgänglig undervisning kan förstås utifrån ramverket Universal Design for Learning.

Introduktion

På senare år har medvetenhet om, och fokuset på, pedagogiska frågor som rör elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar ökat. Ett exempel på det är att det 2017 infördes skrivningar om neuropsykiatriska svårigheter i examensordningarna för specialpedagog- respektive speciallärarexamen. Under 2020¹ infördes motsvarande skrivningar i examensordningarna för samtliga förskolläro- och lärarutbildningar, vilket innebär att alla lärarstudenter från och med hösten 2021 får undervisning kring neuropsykiatriska svårigheter. I utbildningssammanhanget för speciallärare och specialpedagoger, och nu också för samtliga lärarutbildningar, har begreppet neuropsykiatriska svårigheter valts före det mer vedertagna begreppet neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Begreppet neuropsykiatriska svårigheter avser att fånga såväl barn och elever med diagnos, som den ”gråzon” av barn och elever med utvecklingsrelaterade svårigheter i sitt lärande med en eventuellt neuropsykiatrisk bakgrund.²

Även om denna text är tänkt att fokusera på lärandemiljö, relationer och pedagogiska strategier i förhållande till elever med adhd, så bör innehållet också vara användbart i relation till elever som uppvisar liknande beteenden och utvecklingsrelaterade svårigheter, men som inte fått någon diagnos. I Skollagen³ finns inget krav på diagnos för att erhålla extra anpassningar eller särskilt stöd, utan elevers behov av stöd ska utredas och ges när elever riskerar att inte nå kunskapskraven.

Adhd-diagnosen under debatt

Det bör i sammanhanget nämnas att diagnosen adhd är under ständig debatt. Beroende på uppfattningar om vad som orsakar

1 www.regeringen.se

2 Utbildningsdepartementet, 2017, s. 14

3 Skollag (2010:800)

de symtom som går att härleda till diagnosen, så kan diskussionen ibland framstå som väldigt polariserad. Individburna och miljörelaterade förklaringsgrunder ställs då ofta emot varandra.⁴ Diskussionen mellan de olika synsätten är stimulerande och nödvändig för att vi ska nå nya insikter för att bättre kunna förstå och stödja elever i behov av stöd. Det är dock viktigt att diskussionen inte blir så polariserad att den står i vägen för utvecklingen av pedagogiska insatser. Den här texten lutar sig mot perspektiv som utgår från både elevens funktionsnedsättning eller svårigheter och de omgivande faktorer som finns i lärandemiljön.

Att möta elever med adhd utifrån deras behov

Under nästan 20 års tid har det från skolmyndigheter, brukarorganisationer och forskare rapporterats behov av kompetensutveckling för att säkerställa att elever som har diagnosen adhd får tillgång till en lärandemiljö och undervisning som är anpassad efter de behov som finns inom gruppen. En rapport från Skolverket⁵ som publicerades i början av 2000-talet visade att endast hälften av eleverna med adhd förväntades nå målen i kärnämnen efter avslutad grundskola. I en rapport från Skolinspektionen⁶ påvisades brister i hur skolan utredde och följde upp skolsituationen för elever med adhd i årskurs 7 och 8. En rikstäckande studie⁷ visade att det 2016 fanns ett 40-tal kommuner som organiserade undervisning i särskilda undervisningsgrupper för elever med adhd. Det vanligaste var dock att elever med adhd fick sin undervisning i vanliga klasser. I de fall där det fanns särskilda klasser för elever med adhd framhölls att dessa klasser tillhandahöll särskilda undervisningsmetoder,

4 Carlberg, 2014

5 Skolverket, 2001

6 Skolinspektionen, 2014

7 Malmqvist & Nilholm, 2016

en lugnare klassrumsmiljö och anpassningar av arbetstempot. I klasserna var vuxentätheten i allmänhet hög, men speciallärare och specialpedagoger arbetade i låg utsträckning direkt med eleverna. Mot bakgrund av att det i studien framkom att elever med adhd främst får sin undervisning och utbildning inom ramen för den ordinarie undervisningen och i mindre utsträckning i särskilda undervisningsgrupper, framträder ett behov av att öka den generella kompetensen om elever med adhd.

Pedagogiska relationer och strategier

Den här texten syftar till att belysa pedagogiska relationer och strategier i förhållande till elever som har funktionsnedsättningen adhd. Gruppen av barn och unga som fått diagnosen adhd är heterogen och de pedagogiska behoven varierar från individ till individ och kan även förändras över tid. Det är därför viktigt att de som möter eleven i ett pedagogiskt sammanhang lär känna och skapar en relation till eleven. Utan god kännedom om vad elevens utmaningar består i och i vilka pedagogiska och sociala sammanhang de uppstår, blir det svårt att skapa en tillgänglig lärandemiljö och ett meningsfullt pedagogiskt sammanhang.

Pedagogiska insatser bör ta hänsyn till elevens behov inom olika områden. Det kan handla om vilka utmaningar eleven ska anta, vilken typ av struktur eleven behöver, vilka strategier för lärande som eleven har behov av och vilket stöd eleven behöver i relationer. I det sammanhanget utgör eleven själv, tillsammans med elevens vårdnadshavare och de som genomfört utredningen som lett fram till diagnosen, en viktig resurs.

Ansvar för hur stöd till elever utformas är hela skolans ansvar och bör inte läggas på den enskilde läraren. Det innebär att skolans huvudman behöver säkerställa att organisationen utvecklar kompetens för att på ett proaktivt sätt möta förändringar i skolans praktik och den naturliga variation av elever som finns i alla klassrum.

En tillgänglig och flexibel lärandemiljö som bas

Pedagogiska strategier bör vara användbara för fler elever än de som har ett uttalat behov av dem. För en del elever, till exempel elever med adhd, är de pedagogiska strategierna direkt nödvändiga och ett riktat stöd en förutsättning för att de ska klara skoldagen. För andra elever behöver det riktade stödet egentligen inte vara direkt nödvändigt. Men om stödet finns generellt tillgängligt i lärmiljön har alla elever möjlighet att ta del av exempelvis en viss stödstruktur som kan hjälpa dem att planera och organisera sitt arbete. I alla klasser finns det dessutom elever som någon gång under sin skoltid kommer att bli föremål för en pedagogisk utredning på grund av att de riskerar att inte nå kunskapskraven. En variation bland elever som möts i skolan är en grundläggande förutsättning i all utbildning och med den vetskapen så kan lärandemiljön utformas så att den möter de olika behov som vi på förhand känner till. Vi kan alltså, baserat på våra erfarenheter om behov som uppstår i skolan, förutse vilka barriärer som kan komma att uppstå för en del elever. Därmed kan vi också utveckla och tillgängliggöra lärandemiljön för att möta den naturliga variationen av olikheter som finns i alla elevgrupper.

Tillgänglighet

En grundläggande del i skolans organisation är alltså god tillgänglighet som möter de behov och olikheter som finns i skolans elevunderlag. I Sverige har vi inte någon gemensam definition av vad tillgänglighet innebär, men i en översikt från Skolforskningsinstitutet formuleras en definition som visar på hur omfattande och komplext begreppet kan vara: ”En tillgänglig lärmiljö innebär att allt, såväl byggnader som läroplaner, material och

undervisningsmetoder, språk, information och bedömning samt en social gemenskap är tillgängligt”.⁸

Bristande tillgänglighet är, sedan ett tillägg i Diskrimineringslagen 2014⁹, en grund för diskriminering. Det innebär att skolan har ett särskilt ansvar att motverka diskriminering orsakad av bristande tillgänglighet. Alla som har en funktionsnedsättning skyddas av lagstiftningen. Även i barnkonventionen¹⁰ poängteras att inget barn överhuvudtaget får lov att diskrimineras. Under 2020 fastslog Högsta domstolen¹¹ en tidigare dom från hovrätten i ett mål som gav en elev rätt till ersättning på grund av att skolhuvudmannen inte givit stöd i den omfattning som eleven hade rätt till. Domen slog alltså fast att eleven hade diskriminerats på grund av bristande tillgänglighet.

Utveckling av tillit till den egna förmågan

I läroplanerna för både de obligatoriska och de frivilliga skolornerna¹² ingår mål som handlar om att eleven ska utveckla en tillit till den egna förmågan. Tillit och tilltro till den egna förmågan kan härledas till begreppet self-efficacy. Self-efficacy är relaterat till elevers uppfattning och tilltro till vad som är möjligt för dem att klara av i en viss situation eller i ett visst sammanhang. Self-efficacy ska alltså inte betraktas som någonting som är statiskt eller oföränderligt, tvärtom är det något som går att påverka och förändra över tid.¹³ Det finns exempel på studier som visar att elever med adhd utvecklar sämre självförtroende och sämre självkänsla, särskilt i akademiska sammanhang, i jämförelse med elever

8 Skolforskningsinstitutet, 2020, s. 10

9 Diskrimineringslag (2008:567)

10 Unicef, FNs konvention om barns rättigheter, 1989

11 <https://press.malmomotdiskriminering.se/posts/pressreleases/diskrimineringsersattning-till-elever-som-nek>

12 Skolverket, 2019; Skolverket, 2011

13 Bandura, 1997

i allmänhet.¹⁴ Möjligheten för elever att utveckla self-efficacy är alltså relaterat till den undervisning och det sammanhang som de deltar i. Enkelt uttryckt: om elever ges möjlighet att lyckas med uppgifter utifrån den målsättning och förväntan de haft på sig själva och sin lärprocess utvecklas self-efficacy. Det är i det här sammanhanget viktigt att komma ihåg att elever med adhd riskerar att misslyckas med uppgifter och lärandeaktiviteter som inte anpassats utifrån deras förutsättningar. Här spelar alltså lärmiljön, hur lärandeaktiviteten anpassats efter elevens förutsättningar och lärarens återkoppling och uppmuntran stor roll. Den känslomässiga aspekten av att lyckas med en uppgift och därmed känna lycka eller upprymdhet påverkar också elevens tilltro till den egna förmågan att lyckas i liknande situationer i framtiden.¹⁵

Universell design för lärande som ett sätt att utveckla en undervisningspraktik som möter olika förmågor

Elever kommer till skolan med olika erfarenheter, funktionsförmågor samt språkliga och kulturella bakgrunder. För att alla ska ges möjlighet till delaktighet i de pedagogiska sammanhang som de involveras i under sin utbildning, behöver de mötas av en lärandemiljö som är tillgänglig i fysisk, social och pedagogisk mening. Inom ramverket Universell design för lärande, udl, är målet att tillgodose alla elevers behov av tillgänglighet och tillhandahålla en utbildning som erbjuder elever olika alternativ för att eleverna ska lyckas i utbildningen. Ramverket bygger på tre grundläggande principer: att skolan ska erbjuda eleverna olika sätt att engagera sig i sitt lärande, att eleverna har olika sätt att ta till sig, förstå och hantera information, samt att eleverna ska ges möjlighet att utifrån olika modeller visa vad de har lärt sig. Inom udl:s ramverk poängteras att undervisningen ska understödja:¹⁶

14 Demaray & Elliot, 2001; Graetz, Sawyer & Baghurs, 2005

15 Bandura, 1997

16 CAST, 2018

- att eleverna utvecklas till att bli mer strategiska och målriktade i sitt lärande. De ska ges möjlighet att formulera egna mål och tränas i att reflektera över vilka strategier för lärande som fungerar bra.
- att eleverna utvecklas i sin förmåga att använda information. Eleverna ska lära sig använda verktyg för att hitta, strukturera, memorera och använda ny information och förstå hur ny information kan omvandlas till meningsfull och användbar kunskap.
- att eleverna utvecklas till motiverade och målmedvetna elever. Undervisningen ska bjuda in eleverna till att sätta upp utmanande mål för sig själv samt att lära sig hantera känslor och reaktioner som kan utgöra hinder i lärandet.

Ramverket udl handlar om att lärandemiljön behöver utformas så att det finns förutsättningar för alla elever att utveckla kunskaper och förmågor på olika sätt, utifrån det som passar eleverna bäst. Med stöd av varierande arbetsformer ska alla elever ges möjligheter att arbeta, ta till sig information, uttrycka sig, visa sina kunskaper och förmågor på olika sätt. Undervisningen behöver därför utgå från elevernas olika förutsättningar.¹⁷ Elever med adhd upplever ofta utmaningar i relation till de exekutiva funktionerna. Lite förenklat handlar det om förmågor som är relaterade till en mängd olika funktioner: planering, organisering och beräkning av tidsåtgång i samband med uppgifter som ska genomföras, motivation, att hålla fast vid och avsluta påbörjade uppgifter och att reglera vakenheten, att behålla fokus i en uppgift, att kunna skifta uppgift, att läsa, förstå och sammanfatta en text, att kontrollera sina handlingar och anpassa tempo i relation till uppgift och sammanhang och att kontrollera impulser.¹⁸ I en studie¹⁹ undersöktes ramverket udl:s användbarhet i relation till att främja och utveckla elevernas exekutiva funktioner. I innehållsanalysen konstaterades att cirka hälften av de checkpoints som ramverket udl utgår ifrån, adresserar innehåll som kan relateras till de exekutiva funktionerna.

Undervisning som utgår från udl skapar förutsättningar för

17 Meyer, Rose & Gordon, 2014

18 Anderson, 2002

19 García-Campos m.fl., 2020

att utveckla elevernas förmåga att förutse, strukturera och planera sina egna strategier för lärande.²⁰ När udl används som en inspiration och ett stöd för att planera och genomföra undervisningen, erbjuds alternativ för att skapa intresse för det som ska läras in, vilket kan vara särskilt viktigt för elever med adhd. Ett sätt att göra det på är att erbjuda eleverna möjlighet att göra egna och självständiga val, vilket bidrar till ett ökat engagemang och intresse från elevernas sida. För elever med adhd behövs dessutom olika alternativ för att bibehålla fokus och engagemang, vilket gör att undervisningen måste planeras för att få en balans mellan krav, utmaningar och stöd. Det är även av betydelse att de olika lärandeaktiviteter som eleverna ska involveras i placeras in i ett sammanhang och att eleverna erhåller stöttning i att aktivera sina bakgrundskunskaper kring ett visst innehåll eller ämne.

Det är inte säkert att eleverna kopplar samman olika lärandeaktiviteter på det sätt som läraren tänkt och då blir det viktigt att på ett explicit sätt hjälpa eleverna att aktivera sina bakgrundskunskaper och sätta dem i relation till nytt stoff som undervisningen ska ta upp. I det sammanhanget blir det även viktigt att fundera över vilka olika alternativ som kan ges i förhållande till den information som eleverna ska ta del av. Det handlar till exempel om att stödja elevernas förmåga att generalisera och överföra information och kunskap från ett sammanhang till ett annat. På ett mer konkret plan kan det ställas frågor som:

- Finns det möjlighet att ge både visuell och auditiv information?
- Är informationen digital så att eleverna själva kan välja och ställa in vilket typsnitt och vilken storlek de vill ha på texten?
- Finns det en begreppslista som eleven kan använda för att få nya ord och begrepp förklarade?

I det här sammanhanget är det viktigt att använda de resurser för en ökad tillgänglighet som finns i de digitala verktyg som används i undervisningen. Genom att erbjuda eleverna att genomföra lärandeaktiviteter med stöd av både digitala och analoga medier

²⁰ García-Campos m.fl., 2020

samt ge dem möjlighet att välja ett format som passar dem stimuleras deras engagemang och motivation. I det här sammanhanget är det viktigt att de digitala verktygen implementeras som en naturlig del av den pedagogiska praktiken och att eleverna har tillgång till dem i alla läraktiviteter där de kan betraktas som nödvändiga och funktionella.

Att bidra med stödstrukturer för ökad tillgänglighet

I förhållande till elever med adhd är udl ett stöd för att göra undervisningen mer explicit, tydlig och tillgänglig genom att läraren aktivt tar bort moment där barriärer kan uppstå. Det är dock viktigt att poängtera att det inte handlar om att ta bort de krav som utbildningen ställer. Ingen elev vinner på att det innehåll som de förväntas lära sig anpassas bort. Att reducera barriärer för lärandet handlar istället om att bidra med stödstrukturer som hjälper eleven att tillgodogöra sig undervisningen. Lite förenklat kan det innebära att som lärare bryta ner det stoff som eleverna ska bearbeta i mindre delar för att minska den kognitiva belastningen. Det handlar främst om att ta avstamp i kunskap om de exekutiva funktionerna.

För elever som har brister i exekutiva funktioner, som exempelvis arbetsminne och förmågan att organisera och planera sitt arbete, kan till synes enkla uppgifter vara mycket utmanande. Arbetsminnet används framförallt för att ta del av information och sedan använda informationen. Det kan till exempel handla om att ta del av en instruktion för hur en arbetsuppgift ska genomföras och sedan behålla instruktionen i minnet samtidigt som material som ska användas i uppgiften ska samlas in från olika ställen i klassrummet, till exempel papper och färgpennor från ett skåp, en bok från en hylla, en annan bok från väskan i korridoren, Ipad från ett annat skåp och så vidare. En studie²¹

21 Martinussen och Major, 2011

visar på betydelsen av att i undervisningen använda olika tillvägagångssätt för att minska belastningen på arbetsminnet för elever som har adhd. För elever som har svårt att memorera och följa anvisningar i flera led behöver ofta uppgiften presenteras i flera steg och gärna i skrift eller med bildstöd så att eleven vid behov kan återkomma till anvisningen. Ett alternativ kan vara att utforma anvisningarna som en checklista där eleven efterhand kan stryka eller bocka av de steg som genomförts och därmed också få en överblick över vad som är kvar att göra. I arbetet med olika typer av extra anpassningar och särskilt stöd är det också viktigt att dessa utvärderas kontinuerligt och att det görs avstämningar med eleverna kring behovet och användbarheten. Målsättningen behöver hela tiden vara att utveckla en självständighet hos eleven genom att som lärare ge eleverna strukturer som hjälper dem att på ett målinriktat sätt träna på olika färdigheter och fortlöpande övervaka och utvärdera sitt lärande.

Det sociala sammanhanget

Vänskap och skapandet av sociala band är en väsentlig del av barns utveckling och fungerar som skyddsfaktor både under uppväxten och senare i livet. Elever med adhd kan, i varierande utsträckning, ha svårt att upprätta och upprätthålla tillfredsställande relationer på grund av att de kan ha svårigheter med det sociala samspelet i exempelvis lekar och spel med kamrater.²² De kan ha svårt att tolka kamraters signaler och att självreglera tankar, känslor och beteende. Dessa svårigheter kan innebära att elever med adhd löper större risk för social marginalisering. Forskning visar att elever med adhd i högre grad än andra elever upplever att de blir avvisade i kamratrelationer.²³ En känsla av tillhörighet i skolan är relaterad till positiva akademiska, psykologiska, beteendemässiga och sociala resultat. Tillhörighet kan här definieras som i vilken utsträckning eleverna känner sig personligen accepterade, respekterade, stöttade av andra i sin sociala miljö och därmed inkluderade. Mot bakgrund av att det finns forskning som indikerar att en skolmiljö som eleverna upplever som stödjande och omsorgsfull ökar deras möjligheter att lyckas i skolan, blir arbete med, och utveckling av, den sociala tillgängligheten en central utgångspunkt för att minska barriärer i lärandet för elever med adhd. Lärarmiljöer som aktivt stödjer eleverna i att utveckla ett tillåtande socialt klimat där olikheter respekteras och uppmuntras utgör en god grund för att skapa en känsla av tillhörighet och är viktigt inte bara i skolsammanhang, utan under hela livet. Forskning²⁴ visar att ungdomar som rapporterar låg tillhörighet oftare avbryter skolan och har risk för depression. Omvänt fann forskarna att elever med en känsla av tillhörighet i skolan inte hamnade i riskzonen i samma utsträckning och de var också mer benägna att få positiva utbildningsresultat.²⁵

22 Gardner & Gerdes, 2015

23 Ronk m.fl., 2011; Cordier m.fl., 2018

24 Ronk m.fl., 2011

25 Bond m.fl., 2007

Kamratlärande

I flera studier^{26 27} betonas hur betydelsefullt det är för elever att uppleva en känsla av tillhörighet till den grupp som de tillhör och att ha vänner. I relation till undervisning utvecklas elevers lärande i sammanhang där det ges möjlighet till samarbete. Framförallt framhäver studierna betydelsen av det som i internationell forskning kallas peer to peer learning, peer tutoring eller peer mediated learning, det vill säga kamratlärande. Kamratlärande som undervisningsmetod kan exempelvis innebära att en elev med adhd paras ihop med en kamrat som förberetts på och fått i uppgift av läraren att fungera som ett stöd för sin kamrat. Själva idén bygger på att båda elevernas lärande kommer att gynnas genom det samspel som uppstår. Kamratlärande möjliggör en-till-en-instruktion som blir individuellt anpassad till elevens akademiska förmåga och feedbacken blir omedelbar. I en annan forskningsöversikt²⁸ sammanfattar författarna att metoden har ett generellt bra stöd i forskningen. Där ges exempel på studier som visar att elever med funktionsnedsättning och särskilt elever med beteendesvårigheter är de som i störst utsträckning gynnas av metoden. En metaanalys med specifikt fokus på elever med adhd och peer to peer interventions²⁹ fann positiva resultat för socialt inriktade interventioner med fokus på kamratsamspel.

Relationskompetens och elever med adhd

Lärares förväntningar på sina elever har betydelse för elevernas resultat. Höga förväntningar på eleverna kan dock inte frikopplas från den relationella sidan av undervisningen, utan måste bygga på en grundläggande omsorg om eleven.³⁰ Förväntningarna behöver

26 Hattie, 2014

27 Mitchell & Sutherland, 2020

28 Almqvist, Almqvist & Nilholm, 2014

29 Cordier m.fl., 2018

30 Jussim och Harber, 2005

alltså vara grundade i en fungerande lärar-elevrelation. Det finns flera studier där det dras liknande slutsatser, det vill säga att lärares förmåga att skapa goda relationer till eleverna utgör en fundamental kompetens, tillsammans med kompetens inom ledarskap i klassrummet och inom didaktik.³¹ Kvaliteteten i relationen mellan lärare och elev är avgörande för elevens utveckling både akademiskt och socialt. Relationskompetens framträder därmed som en central aspekt av lärarens kompetens, särskilt i förhållande till elever i behov särskilt stöd.³²

En systematisk forskningsöversikt³³ visar att elever med adhd inte upplever närhet i relationen till sina lärare på samma sätt som andra elever, vilket är en upplevelse som också lärarna delar. Det framkom även att lärarna hade fler konflikter med elever med adhd och att samarbetet med de eleverna var mer komplext än med elever i allmänhet. Studien pekar på olika riskfaktorer som kan bli konsekvensen av att relationen mellan elever och deras lärare inte fungerar. Det kan exempelvis handla om att elever med adhd riskerar att marginaliseras i både akademiska och sociala sammanhang, vilket över tid leder till att eleverna utvecklar sämre självkänsla än elever i allmänhet. I en annan studie³⁴ undersökte forskaren lärares verbala och icke-verbala strategier för att möta elever med adhd i sin undervisning. Studien visar att lärares interaktion med elever som har adhd är avgörande för att få elevernas uppmärksamhet. När läraren hade en strategi i sitt möte med eleverna med adhd, kunde läraren på ett mer framgångsrikt sätt bidra till en förbättrad kommunikation och ett lugnare klassrumsklimat. Konkret kunde det till exempel innebära hur läraren använde sitt röstläge, att korta fraser användes, att instruktioner upprepades och att visuella stöd användes i kombination med verbala instruktioner. I studien pekar forskaren på betydelsen av de icke-verbala undervisningsstrategierna. Det kan handla om att försiktigt röra eleven för att stödja eleven i att rikta uppmärksamheten och att i samband med instruktioner använda händerna för att förstärka

31 Nordenbo m.fl., 2008

32 Sabol och Pianta, 2012

33 Ewe, 2019

34 Geng, 2011

dessa instruktioner.³⁵ Andra forskare har också visat på hur det handlar om att ta elevernas upplevelser på allvar, att försöka förstå elevernas situation utifrån deras perspektiv och framförallt att se eleverna som subjekt och medaktörer.³⁶ Utvecklingen av mänskliga relationer som är funktionella och ömsesidiga mellan lärare och elever är fundamentala för att i sin tur utveckla en positiv och stödjande lärandemiljö.³⁷ Utvecklingen av positiva och stödjande lärar-elevrelationer kan göra hela skillnaden i en elevs framgång och uppnås främst genom att läraren kommunicerar positiva förväntningar och förstärker önskade beteenden. Om lärare har en positiv inställning till sina elever och i sin verbala och icke-verbala kommunikation visar att de har en tilltro till att deras elever kommer att lyckas i sitt lärande, kommer också elevernas möjligheter att leva upp till dessa förväntningar att öka.

I en studie undersöktes lärares professionella utveckling gällande deras förståelse för vad relationskompetens kan vara i förhållande till elever med adhd. Studien undersökte om en videobaserad intervention utvecklade lärares relationskompetens. I studien användes även en kontrollgrupp som inte deltog i interventionen. Resultaten från interventionen visar att lärarens förmåga att förutse situationer som kunde bli problematiska för elever med adhd utvecklades. Lärarna blev mer medvetna om sin icke-verbala kommunikation och hur den påverkade elever med adhd. Studien visar även att till och med en kortare intervention, som omfattade cirka två timmar, bidrar till ett mer nyanserat sätt att uttrycka sig kring lärar-elevrelationen i förhållande till elever med adhd.³⁸ Inte minst mot bakgrund av lärares ofta höga arbetsbelastning, är studiens resultat intressanta. Även en kort insats kan bidra till märkbara förändringar i lärares sätt att analysera och förstå vad relationskompetens kan vara i relation till elever med adhd.

Det är inte bara lärarna som skapar relationer till elever med adhd. Många gånger är det elevassistenter eller resurspersoner som arbetar i nära samverkan med, och bygger nära relationer

35 Geng, 2011

36 Ljusberg, 2011

37 Geng, 2011

38 Ewe och Aspelin, 2021

med, elever som är i behov av stöd. Det kan få konsekvenser för elevernas akademiska, sociala och personliga utveckling. Några översikter^{39 40 41} har visat resultat som tyder på att elever som får stöd av en elevassistent som verkar i en mer fri roll får begränsad tillgång till undervisning av en utbildad lärare, eftersom elevassistenterna sällan har lärarutbildning. Samtidigt kan en elevassistent vara en vuxen som finns i skolan som bidrar till att skolgången fungerar tillfredställande. Det är därför av yttersta vikt att de elevassistenter som arbetar nära elever med adhd ges möjlighet till fortbildning om vilka pedagogiska konsekvenser funktionsnedsättning får, och vilka pedagogiska strategier och förhållningssätt som fungerar i relation till den elev som elevassistenten förväntas att arbeta nära. Det innebär också att elevassistenten behöver vara uppmärksam på att mycket arbete i en-till-en-konstellation kan innebära att eleven distanseras från klasskamraterna. Ett alltför tätt och nära samarbete kan även innebära att det skapas ett vuxenberoende hos eleven som påverkar eleven negativt i utvecklingen mot ökad självständighet. Det kan också vara så att elevens kamratrelationer påverkas genom att elevassistenten ständigt är vid elevens sida så att eleven inte ges möjlighet att utveckla kamratrelationer på egen hand.⁴² Det är därför viktigt att elevassistenter eller resurspersoner får vägledning i hur de kan utveckla sitt arbete så att de kan stödja eleverna i att utveckla positiva kamratrelationer och en ökad självständighet i takt med att eleven utvecklas.

39 Lindqvist, Östergren & Holme, 2020, s. 114

40 Farrell m.fl., 2010;

41 Sharma & Salend, 2016

42 Östlund, 2017

Slutord

I texten har jag argumenterat för några centrala pedagogiska strategier för elever som har betydelse för undervisningen av elever med adhd. Strategierna har berört behovet av en tillgänglig och flexibel lärandemiljö som erbjuder elever olika sätt att engagera sig i sitt lärande, olika sätt att ta till sig, förstå och hantera information samt olika modeller att använda i bedömnings-sammanhang för att eleverna ska kunna visa vad de lärt sig. Det handlar, mot bakgrund av ramverket för udl, inte om att genomföra undervisning utifrån en modell som ska passa alla – tvärtom. Undervisning bör utgå ifrån den naturliga variationen av olikheter som finns i alla grupper.

I udl är nästan hälften av de checkpoints som ramverket innehåller framskrivna för att ge lärare och elever stöd i att adressera utmaningar gällande elevers exekutiva funktioner. Om det finns en vetskap om vilka konsekvenserna kan bli för en elev som har svårigheter inom de exekutiva funktionerna blir det också en självklarhet att planera undervisningen med utgångspunkt i att den behöver göras explicit för elever med adhd. Detta för att eleverna ska kunna få stöd i att planera, organisera och genomföra skolarbetet. Om undervisning på ett explicit och tydligt sätt relateras till tidigare lektioner och erfarenheter som eleverna har, ökar dessutom chanserna att eleverna lyckas i sitt lärande. Det är ett viktigt stöd som gynnar alla elever, men särskilt de som har adhd. Genom att stödja eleverna i att länka ihop innehåll, som bearbetats tidigare i undervisningen och som de därmed redan behärskar och är bekanta med, medför de nya moment som introduceras inga barriärer i lärandet.

Det jag slutligen vill peka på är betydelsen av att skolan stöttar elever med adhd att bygga tillitsfulla och förtroendefulla relationer mellan dem, deras lärare och deras kamrater. Sådana relationer är fundamentala för att utveckla en positiv och stödjande lärandemiljö. Positiva och stödjande lärar-elevrelationer kan göra hela skillnaden i en elevs framgång och uppnås främst genom att läraren kommunicerar positiva förväntningar, förstärker önskade beteenden och ger eleven ett adekvat stöd i att utveckla fungerande

kamratrelationer. Att eleverna känner tillhörighet och att de är personligt accepterade och respekterade samt utvecklar positiva relationer till sina lärare och kamrater är inte bara viktigt inom ramen för elevernas utveckling inom utbildningssammanhanget, utan under hela livet.

Referenser

- Almqvist, L., Malmqvist, J. och Nilholm, C. (2014). *Vilka stödinsatser främjar uppfyllelse av kunskapsmål för elever i svårigheter? – en syntes av meta-analyser*. Vetenskapsrådet.
- Anderson, P. (2002). Assessment and Development of Executive Function (EF) During Childhood. *Child Neuropsychology*, 8(2), 71–82, DOI: 10.1076/chin.8.2.71.8724
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: the exercise of control*. W. H. Freeman.
- Bond, L., Butler, H., Thomas, L., Carlin, J., Glover, S., Bowes, G. & Patton, G. (2007). Social and school connectedness in early secondary school as predictors of late teenage substance use, mental health and academic outcomes. *Journal of Adolescent Health*, 40(357), 9–18.
- CAST. (2018). *Universal Design for Learning Guidelines*. Center for Applied Special Technology.
- Cordier, R., Vilaysack, B. Doma, K., Wilkes-Gillan, S. & Speyer, R. (2018). Peer Inclusion in Interventions for Children with ADHD: A Systematic Review and Meta-Analysis. *BioMed Research International*, <https://doi.org/10.1155/2018/7693479>
- Carlberg, I. (2014). *En diagnos det stormat kring. Adhd i ett historiskt perspektiv*. Socialstyrelsen.
- Demaray M.K. & Elliot S.N. (2001). Perceived social support by children with characteristics of attention-deficit/hyperactivity disorder. *Professional School Psychology*, 16(1), 68–90.
- Diskrimineringslag 2008:567
- Ewe, P.L. (2019). ADHD symptoms and the teacher–student relationship: a systematic literature review. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 24(2), 136–155, DOI: 10.1080/13632752.2019.1597562

- Ewe, P.L. & Aspelin, J. (2021). Relational competence regarding students with ADHD – An intervention study with in-service teachers. *European Journal of Special Needs Education*, DOI: 10.1080/08856257.2021.1872999
- Farrell, P., Alborz, A., Howes, A., & Pearson, D. (2010). The impact of teaching assistants on improving pupils' academic achievement in mainstream schools: A review of the literature. *Educational Review*, 62, 435–448. <http://doi.org/10.1080/00131911.2010.486476>.
- García-Campos, M-D., Canabal, C. & Alba-Pastor, C. (2020). Executive functions in universal design for learning: moving towards inclusive education, *International Journal of Inclusive Education*, 24(6), 660–674, DOI: 10.1080/13603116.2018.1474955
- Gardner, D. M., & Gerdes, A. C. (2015). A Review of Peer Relationships and Friendships in Youth With ADHD. *Journal of attention disorders*, 19(10), 844–855. <https://doi.org/10.1177/1087054713501552>
- Geng, G. (2011). Investigation of Teachers' Verbal and Non-verbal Strategies for Managing Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) Students' Behaviours within a Classroom Environment. *Australian Journal of Teacher Education*, 36(7). <http://dx.doi.org/10.14221/ajte.2011v36n7.5>
- Graetz B.W., Sawyer, M.G. & Baghurst, P. (2005). Gender differences among children with DSM-IV ADHD in Australia. *Journal of the American Academy of Children & Adolescent Psychiatry*, 44(2), 159–168.
- Hattie, J. (2014). *Synligt lärande: en syntes av mer än 800 metaanalyser om vad som påverkar elevers skolresultat*. (1. utg.). Natur & Kultur.
- Jussim, L., & Harber, K. D. (2005). Teacher expectations and self-fulfilling prophecies: Knowns and unknowns, resolved and unresolved controversies. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 131–155.
- Lindqvist, H., Östergren, R., & Holme, L. (2020). Elevassistenter i skolan: En forskningsöversikt. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 25(2–3), 114-137.

- Ljusberg, A-L. (2011). The structured classroom. *International Journal of Inclusive Education*, 15:2, 195–210, DOI: 10.1080/13603110902763433
- Malmqvist, J. & Nilholm, C. (2016). The antithesis of inclusion? The emergence and functioning of ADHD special education classes in the Swedish school system. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 21:3, 287–300, DOI: 10.1080/13632752.2016.1165978
- Martinussen, R. & Major, A. (2011). Working Memory Weaknesses in Students With ADHD: Implications for Instruction, *Theory Into Practice*, 50:1, 68-75, DOI: 10.1080/00405841.2011.534943
- Meyer, A., Rose, D-H & Gordon, D. (2014). *Universal Design for Learning, theory and practice*. CAST Professional Publishing.
- Mitchell, D. & Sunderland, D. (2020). *What Really Works in Special and Inclusive Education. Using evidence-based teaching strategies*. Third edition. Routledge.
- Nordenbo, S.-E., Søgaaard Larsen, M., Tiftikci, N., Wendt, R. & Østergaard, S. (2008). *Laererkompetenser Og Elevers Laering I Førskole Og Skole. Ett Systematisk Review Utført for Kunnskapsdepartementet*, Oslo (Teacher Competences and Students' Education in Preschool and School: A Systematic Review Performed for the Ministry of Knowledge, Oslo). Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag & Dansk Clearinghouse.
- Ronk, M. J., Hund, A. M and Landau, S. (2011). Assessment of social competence of boys with attention-deficit/ hyperactivity disorder: Problematic peer entry, host responses, and evaluations. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39(6), 829–840
- Sabol, T. J. & Pianta, R.C. (2012). Recent Trends in Research on Teacher-Child Relationships. *Attachment & Human Development*, 14(3): 213–231. doi:10.1080/14616734.2012.672262
- Sharma, U., & Salend, S. J. (2016). Teaching Assistants in Inclusive Classrooms: A Systematic Analysis of the International Research.

- Australian Journal of Teacher Education*, 41(8).
<http://dx.doi.org/10.14221/ajte.2016v41n8.7>
- Skolforskningsinstitutet (2020). *En tillgänglig lärmiljö för alla i ämnet idrott och hälsa – med fokus på socialt samspel* [Elektronisk resurs]. Skolforskningsinstitutet.
- Skolinspektionen (2014). *Skolsituationen för elever i grundskolan med diagnos inom ADHD*. Rapport nr. 2014:9. Skolinspektionen.
- Skollag (2010:800)
- Skolverket (2019). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011:reviderad 2019*. Skolverket.
- Skolverket (2011). *Läroplan för gymnasieskolan*. Skolverket.
- Skolverket (2001). *Tre magiska G:n – Skolans insatser för elever med funktionshinder. Fördjupad studie ur Skolverkets rapport nr. 202*. Skolverket.
- Unicef (1989). FNs konvention om barnets rättigheter. Unicef.
- Utbildningsdepartementet (2017). *Specialpedagogisk kompetens i fråga om neuropsykiatriska svårigheter*. Utbildningsdepartementet.
- Östlund, D. (2017). Elevassistenter: en möjlighet eller ett hinder för elevers inkludering och delaktighet. *Specialpædagogik*, 37(3/4), 106–117

Elektroniska källor

www.regeringen.se

<https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2020/01/okad-kompetens-om-neuropsykiatriska-svarigheter-och-sex-och-samlevnad-i-lararutbildningarna/>

Hämtad: 210407

Malmö mot diskriminering

<https://press.malmomotdiskriminering.se/posts/pressreleases/diskrimineringsersattning-till-elever-som-nek>

Hämtad: 210407



En likvärdig utbildning för alla

Hos Specialpedagogiska skolmyndigheten får du stöd när du skapar lärmiljöer som är utvecklande och tillgängliga för alla. Vi erbjuder specialpedagogiskt stöd till förskolor och skolor i hela landet, svarar på frågor och erbjuder kurser och konferenser. Vi driver flera specialsolor, fördelar statsbidrag och utvecklar läromedel. Vi har också i uppdrag att sprida forskningsresultat som är relevanta för det specialpedagogiska området. I den här skriftserien låter vi olika svenska forskare berätta om sin forskning inom olika teman.

Den här skriften är en av tre skrifter som Specialpedagogiska skolmyndigheten publicerar om elever med adhd.

- Neuropsykologiska svårigheter – så kan adhd påverka barn och unga i skolan. FoU skriftserie nr 11/2021
- Adhd med egna ord. Barn och unga beskriver sina erfarenheter av att vara elev med adhd. FoU skriftserie nr 12/2021
- Pedagogiska relationer och strategier för elever med adhd. FoU skriftserie nr 13/2021

Vill du ta del av mer aktuell forskning? På vår webbplats hittar du bland annat fler skrifter, rapporter och forskningsutblickar.

spsm.se/fou

ISBN tryck 978-91-28-01006-1
ISBN pdf 978-91-28-01007-8
Artikelnummer 01006